

Hrabalova „nerozlišující pozornost“ jako únik z norem

K autorově próze sedmdesátých a osmdesátých let

V roce 1965 vychází v Mladé frontě *Inzerát na dům, ve kterém už nechci bydlet*, kniha Hrabalových povídek, která se i po všech úpravách původních rukopisných či přesněji strojopisných textů z padesátých let, představujících její základ, nepochybně vymkla normám „socialistického realismu“. Ponechám teď stranou, co všechno ta kniha znamenala ve společenském a literárním kontextu šedesátých let. Připomněl jsem ji z jiného důvodu, především kvůli předeslanému mottu (citaci Violy Fischerové), jímž jsou povídky *Inzerátu na dům* uvedeny. Objevuje se v něm výraz **nerozlišující pozornost**, kterého pak použil Hrabal, když hledal pojmenování pro své drobné texty z poloviny sedmdesátých let. *Sešitek nerozlišující pozornosti* je jejich společný titul. V rukopisné verzi je datován rokem 1975, v poněkud ochuzené podobě a s chybným názvem (posunutým do plurálu) vychází knižně v *Domácích úkolech z pilnosti* v nakladatelství Československý spisovatel až v roce 1982.¹ Inspirativní motto k *Inzerátu na dům, ve kterém už nechci bydlet* je v jistém ohledu platné také pro řečený *Sešitek*. Propojuje duchovní klima konce šedesátých let s postojem spisovatele unikajícího normám „normalizace“ v letech sedmdesátých a osmdesátých. Cituji připomenuté motto:

„Mlékárna by mohla prodávat i za tmy. Začít sama žít je víc než narození. Je možno chápat nevíru jako nerozlišující pozornost. Ostatně inzeruji dům, ve kterém nechci bydlet.“

O co v daném případě jde, je jasné: o znovunalézání přirozeného vidění věcí a jejich lidských hodnot. Přání „začít sama žít“ zdůvodňuje „nevíru“ a napovídá, jak mohla být v daných dobových souvislostech pozitivně pochopena. Tím spíše se to týká pozornosti, která má slepou víru nahradit. Proč však vlastně, v jakém ohledu má být ta pozornost „nerozlišující“? Na to dává určitější odpověď až připomenutý *Sešitek*, soubor Hrabalových minitextů z poloviny sedmdesátých let. Podle jeho poetiky může jenom pohled hodnotově *předem nehierarchizující* a nepřipouštějící si žádné tabu, *žádnou svazující normu*, obnovovat lidský smysl tvorby v době, která se, řečeno s Bohumilem Hrabalem, odcizila „základnímu domovnímu řádu lidského bydlení“ (autorův výrok na obálce *Inzerátu*). Vedle větších, ve své době jen samizdatově vydaných textů (*Obsluhoval jsem anglického krále*, *Příliš hlučná samota* aj.) nás může jako „únik z norem“ zaujmout také mnoho-tematická směs Hrabalových drobných textů s tím podivným názvem. Jsou to etudy, přemnohá cvičení, která doprovázejí a vybrušují v první polovině sedmdesátých let, tehdy ještě „bez účasti veřejnosti“, Hrabalův výraz a pohled na svět, který si spojujeme s připomenutými krystalickými texty. Doložit Hrabalovy etudy „nerozlišující pozornosti“ v tomto stručném příspěvku širě není

¹ *Sešitek nerozlišující pozornosti* byl nejprve začleněn do strojopisného svazku B. Hrabal a J. Kladiiva: *Domácí úkoly a literatura* (1980). Má 62 stran formátu A4 a nese vnoření 1975. Teprve v roce 1982 vyšel (po úpravách) v *Domácích úkolech z pilnosti*. Zde je rozdělen do čtyř oddílů představujících v knize jakási intermezza. Samostatně a v původním znění je zařazen do 12. svazku *Sebraných spisů B. Hrabala* s. 45–94 (Praha 1995).

dost dobře možné. Připomenu je tedy alespoň hrstí namátkou vybraných citátů:

„V kaluži vody vidím oceán, když se plavím po moři, mořím se steskem po rybníčku v kopidlinském lese, v hromadě písku vidím velehory, když jsem stál na Jungfrau, tesknil jsem po semické hůrce. Nejraději jsem proto doma, kde se mi stýská po hospodě, v hospodě zase myslím na to, jak je to krásné doma a sním o tom, jak jdu do hospody, ve které teskním po krásném domově. Jsem nejraději vždycky tam, kde právě nejsem.“

„Cokoliv se odvíjí před mýma očima, s tím jsem okamžitě spojen pevnou hadicí jak pupeční šňůrou dítě s tělem matky. Tak se lze nenásilně vbourat do všeho.“

„Viděl jsem na trhu v Thesaloniké, jak ten, kdo nakoupil krásná holoubata, každému tomu poslu míru, než jej dal do špinavé škatule od banánů, zlomil a vytrhl peří z letek křídel, aby už nikdy nezatoužila po svobodě letu...ááááá!“

Avšak jediný hříbek nalezený hned na začátku lesa dá tolik naděje, aby člověk prohledal celé poleší, i když marně.“

„Smrt je dopis psaný bílou křídou na bílou desku, smrt je zaseknutý psací stroj, automat, který vyrábí zmatené zmetky, hrozící neviditelná ruka bez prstů, smrt je pád rychlíku do propasti bez dna, vysypané figurky z letadla, které explodovalo. Do poslední chvíle však je naděje na život. Obavy z toho, že není se už čeho bát. Ještě tento večer budeš stolovat s Abrahámem. Avšak ví Bůh, že bych radši nežral.“

„Do mého prostěradla se vejde celý svět se všemi svými protiklady. Jedině já stojím mimo a zavazují a rozvazují uzel, abych do mého ubrusu přijmul všečen ten svinčfk a všechnu krásu, ne nepodoben číšníku, kterému zanechala doprasený stůl společnost, která po hostině odešla a zanechala kromě kytice uprostřed zmatek všech zbytků jídel a pití ve formě talířů a hrníčků po černé kávě, vajglů a popele z cigaret, poházených a zamaštěných ubrousků omáčkami potřísněných úst...“

„Podstata dobré literatury je to, že není třeba literatury. Býti kdekoliv doma je vrchol, který cítím a cítím, ale kterého nemohu dosáhnouti. Alespoň jsa doma pod sluncem s kocoury a břízami a borovicí s potůčkem, jsem kdekoliv. Se stromy směřuji a hledám vertikálu k nebi a hvězdám, potůčkem sleduji horizontálu, která odtéká a plynule přitéká, a s kocoury se účastním sladkého snění a dobráckých her, abych večer se stácel do klubíčka a rovnal si místo prostěradla pod sebe svůj černý stín. Jsem ctitel slunce, které mne živí a vrhá na zem můj stín.“²

Proti ideologické perspektivě nebo spíše nad ni položil *Sešitek* důraz na „*nerozlišující pozornost*“, to jest na nazírání věcí a uvažování o nich, nestísnné jinými účely, než je potřeba vidět, pojmenovat a vztáhnout k sobě v dané chvíli to, co je předmětem mého zaujetí. Titulem ohlášená kvalita „nerozlišení“ se netýká věcí samých, ale předsudečných postojů k nim. Viditelná *bezúčelovost* se naopak stává klíčem k bohatému, nikomu a ničemu předem nepoplatnému *rozlišení*, upřenému k prvním dotykům se světem věcí i hodnot. Na tom nic nemění, že námětem Hrabalových záznamů (pozorování, reflexí, minipříběhů, často jen bleskově poznamenaných paradoxů a myšlenkových point) bývají nejednou záležitosti okrajové, anekdotické nebo zcela osobní. Autor se v těchto drobných, s bezprostředností deníkových záznamů napsaných textech snáže

2 Hrabal, B.: Domácí úkoly z pilnosti. Praha 1982, s. 36, 39, 91, 99, 102, 106.

navracel *před literaturu*, před její dobou uznávané „úkoly“, a tak unikal (bezděčně nebo vědomě? Záleží na tom?) též z jejích dobových norem. I když jim zároveň v sedmdesátých a osmdesátých letech nejednou vyšel vstříc. Tak třeba můžeme na dosah od *Sešitku nerozlišující pozornosti* listovat v nešťastné, v roce 1981 vydané knize *Kluby poezie*, jejíž textové „úpravy“ až příliš zřetelně připomněly, jak nesnadné pro autora bylo normám „normalizace“ se zcela vyhnout (viz *Něžný barbar* a *Příliš hlučná samota* v normalizačním balení *Klubů poezie*).

Sklon k bezúčelovému zření a k ničím nespoutané reflexi byl pro Hrabala bytostný. Rozpoznáme jej i v autorových dřívějších sociálně zaujatých skladbách (*Krásná Poldi*, *Jarmilka* aj.), ve kterých vždy vytvářel prostor nevydýchané svobody. Sehrál svou osvobodivou roli také teď, jako autorova osobní záštita před jednosměrným ideologickým tlakem doby. Taková záštita je u Hrabala vždy znovu po ruce: život příčící se každé jednostrannosti. Přes všechny ústupky (Rozhovor v Tvorbě z ledna 1975) nepropadl Hrabal v těch hluchých letech „sémantickému zmatku“³ v tom, co pro sebe považoval za nejdůležitější: v *nepřetržitě se ujasňujícím sebeuvědomování*. To se stává rozhodující protiváhou autorovy snahy vyhovět požadavkům kladeným na jeho tvorbu zvenčí, čtenářským vkusem nebo ideologickou kritikou. Naštěstí pro autora se jeho povolnost k ústupkům prosadila zpravidla až potom, když to rozhodující, čistou vizi a myšlenkovou erupci vrhanou nejkratší cestou do psacího stroje, měl autor už za sebou. (To byl případ textů *Proluky* nebo *Kouzelná flétna*, které autor *musel* napsat, protože *byly v něm*, a jejichž zveřejnění v zahraničí potom už těžko mohl zabránit, když si pozdě uvědomil jejich nebezpečnost v našich tehdejších poměrech.)

O „únik z norem“ jako demonstrativní vymknutí z nich v *Sešitku nerozlišující pozornosti* určitě nešlo. To by ostatně také jejich smysl značně zúžilo. Hrabal „unikal“ vždy v té první, účelové čisté fázi, především tím, jaký sám byl, jak viděl a prožíval všechno kolem sebe a jak do toho po svém vstupoval – svou citlivou vnímavostí i ostrým, k paradoxům tlnoucím intelektem. O tom především vypovídá autorův *Sešitek nerozlišující pozornosti* a v tom je jeho cena.

Co pro Hrabala mohl znamenat tehdy a co pro nás může znamenat i dnes pohled na svět, který autor nazval „nerozlišující pozorností“? A jaké místo mu přísluší mezi ostatními hodnotami jeho tvorby? To jsou otázky, které čekají na podrobnější odpověď. Chtěl jsem alespoň naznačit, že si jí vskutku zaslouhují. Jejich skrytý smysl spatřuji mimo jiné v tom, že nás přivádějí – jako by z boku či zadními vrátky – k něčemu pro Hrabalovu poetiku velmi závažnému. Autor se vyjadřuje stále častěji *poznámkami na okraj* – svých životních dojmů i přijímaných intelektuálních a uměleckých podnětů. Na tomto „okraji“,⁴ jakoby už na periferii tradičně pojímané „tvorby“, nalézá svou inspiraci, vždy znovu ohromen souvislostmi, do kterých bezděčně vstupuje nebo do kterých je vtažen svou „nerozlišující pozorností“. Vstupuje do nich pozorností náhodnou a snad i ledabylou, nejprve jen pro něho samého platnou, brzy však prokazující svůj dosah a obecnější lidskou

3 Pod titulem *Sémantický zmatek* nalezneme v 15. svazku Spisů B. H. jednak Rozhovor s B. Hrabalem otištěný v Tvorbě 8. 1. 1975 (s několika výroky, které mohly být považovány za jisté, byl opatrně prohlášen loajalita vůči tehdejšímu režimu), jednak rozporné odpovědi některých emigrantů a disidentů na otázku: Co soudíte o prohlášení Bohumila Hrabala? (původně in: *České rozhovory ve světě*, Köln 1981). Výrazu „sémantický zmatek“ jsem zde použil v širším slova smyslu, než který mu přikládal autor, jemuž šlo především o obranu proti množícím se kritickým hlasům vyvolaným jeho Rozhovorem. Znamená zde vůbec zcizování původního významu slov, pro tehdejší dobu charakteristické. Teprve po tomto Rozhovoru, uveřejněném v Tvorbě, bylo Hrabalovi opět umožněno publikovat (už jeho poslední dvě knihy z konce šedesátých let, *Poupata* a *Domácí úkoly*, byly skartovány). Autorova obrana (viz 15. svazek Spisů) se dovolávala především Rukověti pábítelského učně, textu, který byl uveřejněn, ovšem patřičně „upravený“ – viz M. Špirit: *Notně osahaná Rukověť*, HANŤA PRESS 1990, č. 8 – zároveň s Rozhovorem. Objevná umělecká hodnota Rukověti pábítelského učně je i v okleštěném textu očividná.

4 Inspirativní pojem „okraj“ znovu připomněla kniha L. Merhauta *Cesty stylizace* (Praha 1994, zvláště s. 16–24). Autor vztáhl pojem „okraje“ též k tvorbě B. Hrabala.

platnost. Hrabal rozpoznává v *marginální formě svou vlastní tvůrčí příležitost* a bohatě jí využívá. Nebyly to jen břitké bonmoty a paradoxy, ale též účelovosti zbavené okamžiky ostrého vidění a čisté vize,⁵ které postavily Hrabalův *Sešitek nerozlišující pozornosti* zády k oficiální literatuře, a co je důležitější, přiřadily jej k projevům, které autor – inspirován Rolandem Barthesem – pojmenoval jako „cosi svěžšího nad historií“ (*Aurora na mělčině*, s. 37). Stejně jako v prvních, na konci šedesátých let už nevydaných *Domácích úkolech*, musíme u Hrabala brát v úvahu i takové literární projevy, které mají na první pohled povahu pouhého doprovodu vlastního díla.⁶ Při Hrabalově způsobu tvorby můžeme předpokládat, že i ony mohou co chvíli přejímat štafetu Hrabalova uměleckého poselství.

5 Jak rozumět pojmenování „čistá vize“, objasňuje autorův *Dopis přáteli*, in *Domácí úkoly z pilnosti*. Praha 1982, s. 167.

6 Bohatě dokládá doprovod autorovy tvorby v rozhovorech, komentářích a poznámkách 12. a 15. svazek jeho *Sebraných spisů* (Kdo jsem a Domácí úkoly. Praha 1995).